

Croatica XXIII/XXIV (1992/1993) – 37/38/39

Izvorni znanstveni članak

Августина Хајдиќ

МАКЕДОНСКОТО ЈАЗИЧНО ПРАШАЊЕ ВО 19. ВЕК

UDK 808.66(091)''18''

»Литературните опитуачки на македонските писачи во 19. век видиме немаа за жал таков значај, да задобијнак последоувачи, затоа, ако и сега во 20. век видиме некоји опитуачки да се пишат на македонски, то тоа се не праит сознатељно и од некакви патриотични влачејн'а и цели, а само за забаа.« (К. П. Мисирков)

»Делото на Пејчиновиќ, Миладиновци, Жинзифов и други, скршнато еднаш по историските неминовности по друг пат, ќе и се врати сега пак на својата матица и ќе најде свои достоини следбеници.« (К. Рацин)

Две, слободно може да речеме, потполно спротивни исказувања, две потполно спротивни оценки кога е во прашање македонскиот 19. век, она што тој оставил, она што е наследено од него. Кое од овие две исказувања е поблизу до вистината? Треба ли воопшто да се споредуваат овие два исказа? Можеби да, во смисла на фактот дека Мисирков поаѓал с а м о од националната македонска програма, но не и од поширокиот културно-историски развиток, додека Рацин бил *поширокоглед*. Според Б. Конески, причината за вака различите оценки на наследството на македонскиот 19. век лежи во »историската дистанца«.

Во секој случај, сметам дека 19. век како еден од периодите во историскиот развиток на македонскиот писмен јазик и македонската книжевност е од особена важност од едноставна причина што тој развиток во овој период течел, се одвивал. Впрочем, зборуваме за р а з в и т о к, а не за з а с т о ј! Друго е прашањето колку XIX век дал, колку проблеми врзани за македонскиот писмен јазик решил односно само ги поставил да се решаваат допра.

* * *

Развитокот на македонскиот писмен јазик во 19. век минува низ повеќе фази, секоја посејќи своја битна карактеристика. Така издвојуваме: 1. половина на 19. век; 50-те и 60-те години; 60-те и 70-те години; 70-те и 80-те; и 90-те години на 19. век.

1. Првата половина на XIX век јазично ја одбележуваат две појави: печатените книги на Ј. Крчовски и К. Пејчиновиќ; текстовите пишувани на различни македонски дијалекти со грчко писмо.

1.1. Книгите на Јоаким Крчовски (*Слово заради свјато исповедание на сички христијани, на мужи и на жени*, Будим 1814; *Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова*, Будим 1814; *Сија книга глаголема Митарства*, Будим 1917; *Чудеса пресвјатија Богородици*, Будим 1817. и *Различна поучителна наставленија*, Будим 1819.) и на Кирил Пејчиновиќ (*Књига сија зовомаја Огледало*, Будим 1916. и *Книга глаголемаја Утешение*

грешним, Солун 1840.) јазично разгледувани се особено значајни од причина што се пишуваани на народен јазик односно на североисточно македонско наречје (Крчовски) и на тетовски говор (Пејчиновиќ). Меѓутоа, веднаш да кажеме дека тој народен јазик во нивните книги доста се разликува не само во тоа што Крчовски пишувал на едно наречје, а Пејчиновиќ на друг говор, туку и во чистота. Додека Крчовски пишува на јазик во кој се испреплетуваат елементи на црковниот јазик и на јазикот на бугарски текстови, дотогаш јазикот на Пејчиновиќ е почист, со »сите белези на народното зборување«¹ Присуството на црковнословенскиот елемент во никој случај не ја намалува јазичната вредност на овие текстови. Напротив, зборува за постоењето на еден »неопходен и многу значаен фактор во формирањето на еден нов литературен јазик«², а тоа е контактот на црковнословенски – от со македонскиот народен јазик, на еден »повисок« јазик со еден »понизок«, на еден јазик што е карактеристика на повисока култура со јазик што тоа не е, но и на јазик што е како »клуч од злато и сребро« со јазик што е како »клуч од железо и челик«.

Проследувајќи го развитокот на македонскиот јазик во првата половина на 19. век, особено низ делата на Крчовски и Пејчиновиќ, се доаѓа до една констатација: доволно е јасно дека во овој период народниот јазик пред сè е погоден за народната просвета, за простиот човек, додека црковнословенскиот е *резервиран* за богослужбата. И самите писатели/преведувачи пишувањето на народен јазик то сметале како пишување на *понизок* стил, а пишувањето на црковнословенски јазик, се разбира, како пишување на *повисок* стил. И уште нешто: да се пишува на народен јазик се уште не значело чекорење по пат што ќе доведе до создавањето единствен книжевен јазик. Пишувањето на народен јазик во овој период значело *само* признавање правото народниот јазик да се употребува и писмено.

1.1.1. Истакнувајќи ја важноста на делата на Крчовски и Пејчиновиќ во јазичен поглед, наведуваме уште една битна карактеристика: Крчовски и Пејчиновиќ не се првите книжевни дејци кои почнале да го применуваат народниот јазик во писмена форма! Нивните книги не се привите текстови во кои се затврдува современиот македонски народен јазик! Тие, практично, само продолжуваат едно дело, еден стремеж, еден веќе започнат процес уште во 16. век. Станува збор за *ракописи*, во почетокот

¹ Б. Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, дел I и II, Скопје 1967, стр. 32, т. 10.

² Б. Конески, *Македонскиот XIX век: јазични и книжевно-историски прилози*, Скопје 1986, стр. 9.

само текстови од секојдневната писмена пракса (на пр. *Ерменија*, препишана во 1728. од руски оригинал, пишувана на руско-црковнословенски, содржи еден сосем краток текст на македонски народен јазик, што по содржина претставува практично упатство; кратки записи во манастирските поменици, тн. *п р и п и с к и*, каква што е онаа од 1741. год.; правни акти – договори за ортаклук, каков што е оној од 1814, на велешки говор), а подоцна и текстови од црковната книжевност (со исклучок на македонскиот превод на *Дамаскиновите проповеди* што, најверојатно е направен во втората половина на 16. век, и чиј јазик »е далеку од тоа да биде народен во основата«³, се појавуваат дамаскинарски текстови, односно текстови »со јазик приближен до народниот или напoлно народен«⁴: Споменик српске краљевске академије XXXI, веројатно препишан во говорната област јужно од Кратово, според јазикот, »некаде на средина меѓу црковниот и народниот јазик«⁵ и еден тетовски ракопис, веројатно напишан при крајот на 18. или почетокот на 19. век што »носи веќе напoлно обележје на текст на народен јазик [...], додека примесите од црковниот јазик се во него сведени на најмала мерка«⁶).

Разликата меѓу овие текстови и текстовите на Крчовски и Пејчиновиќ е голема, според тоа и важноста на едните и другите не може да биде идентична. Имено, текстовите што им претходе на Крчовски и Пејчиновиќ претставувале *ракописи*, а оние на Крчовски и Пејчиновиќ – *печатени публикации*. Во тој случај, јасно е дека печатениот текст се наложил поенергично и поавторитетно одошто ракописниот, а со тоа и затврднувањето на народниот јазик.

1.2. Првата половина на 19. век јазично ја одбележуваат и еден друг вид текстови: оние пишувани на различни македонски дијалекти, но со грчка азбука. За што, всушност се работи?

Пред сè станува збор за текстови од едно одредено подрачје на Македонија – јужните краишта. Имено, во тој дел на македонија силно е влијанието и контактот со грчкиот јазик. Словенската азбука скоро никој не ја знае, грчката се налага, се наметнува. Се преведува од грчки јазик, неговото присуство го чини своето: грчката азбука »го облекува« секој текст пишуван на македонски народен јазик: и оној што претставува секојдневна преписка, и оној што е наменет за училишната пракса, и оној што е дел од книжевно преведувачката дејност. Напросто, грчката аз-

³ Б. Конески, *Граматика...*, стр. 24, т. 8.

⁴ *П. г.*, стр. 23, т. 8.

⁵ *П. г.*, стр. 25, т. 8.

⁶ *Исто.*

бука суверено владее по македонските текстови! Така на пример, една извонредна илустрација на македонски текст напишан со грчко писмо претставува македонскиот превод на грчкиот текст во *Чеирџазичникот на Даниила*, Венеција: 1. изд. 1794(?), 2. изд. 1802, 3. изд. Солун 1841. Се работи за грчко-ароманско (влашко)-македонско-албански речник што Даниил го составува со една единствена цел: да го овозможи полесното совладување на грчкиот јазик од страна на Власите, Македонците и Албанците. За Македонците ова публикација има двојна важност: прво, тоа е прв печатен македонски текст (ако се прифати дека година на 1. изд е 1794!) и второ, македонскиот превод на грчкиот текст не го олеснил совладувањето на грчкиот јазик, туку токму обратното: затврдувањето на народниот македонски јазик во писменоста!

Горчлива е вистаната дека во јужна Македонија Македонците не си то знаел своето писмо – словенската азбука, сè заради нахалното присуство на грчкиот јазик! Меѓутоа тој факт е само второстепен. Многу поважно е тоа дека со грчко писмо се пишувал македонски текст! И секојдневната преписка, и текстовите наменети за училишната пракса – речниците, и преводите (оној од Павел Божигробски на воденски говор на тн. *Коникувско евангелие*, Солун 1852)!

Според тоа, ако првата половина на 19. век не го поставила јасно проблемот за создавање единствен книжевен јазик, што е неоспорно, не значи дека таа едноставно профучила. Погоре наведените факти недвосмислено упатуваат на заклучокот дека овој период, како една од фазите во развитокот на македонскиот современ јазик, го одбележи суштествувањето на писмена дејност на народен јазик како важен предуслов за создавањето јазик со современ облик.

2. Втората половина на 19. век, значи чекор напред во македонскиот јазичен развиток. И тоа голем! И тежок! Овој период ја означува борбата против употребата на грчкиот јазик во црквата и училиштата, борбата против усвојувањето на бугарскиот книжевен јазик, борбата за создавање единствен книжевен јазик за Македонците. Една борба потешка од другата! А секоја поделнакво битна!

2.1 Кон крајот на 50-те и во 60-те години на 19. век се води борба против употребата на грчкиот јазик во училиштата и црквата. По извојувањето правото народниот јазик да се употребува и во писменоста, чин *одигра* во првата половина на 19. век, сега како зрело се поставува прашањето за единствен книжевен јазик на Македонците. Борбата против употребата на грчкиот јазик практично е дел од борбата против Цариградската патријаршија. Со оглед на фактот дека таа борба се води и во Бугарија и

во Македонија, јасна е и заедничката цел на обата народа: да се елиминира силното грчко влијание. Како последица на таа заедничка борба, дел од македонското граѓанство и интелигенција (**П. Зографски**, **К. Шапкарев**, **Д. В. Македонски**, **В. Мачуковски**) стануваат поборници на концепцијата за тн. среден (македонско-бугарски) јазик, концепција што **П. Зографски** ја наречува »јазичен дуализам«, а која ја изнесува во Цариградски весник 1857. Таа иста година тој го објавува и својот прв учебник *Кратка свјатенна историја*, а 1858. година *Началное учение за деца* и *Нравоучителни совети* на јазик во кој се меша галичкиот дијалект со елементи на бугарското трговско наречје.

2.2. Во 60-те години на 19. век борбата за изнаоѓање решение за создавањето книжевен јазик на Македонците продолжува. Концепцијата за *среден* јазик и понатаму е присутна. **Кузман Шапкарев** издава осум учебници во периодот од 1868. до 1874, во Цариград и Солун, пишувани на јазик во чија основа е охридскиот говор помешан со бугарското писмено наречје. Ги напишал овие учебници: *Кратка свјатенна повеќстница*, *Кратко землеописание*, *Българскии Буквар*, *Голема Българска Читанка*, *Първоначални познания за малечки дѣтца*, *Нарѣчно св. Благовѣствование*, *Нарѣчний Св. Посланичник* и *Майчин јазик*. Последниот учебник е пишуван на најчист македонски јазик.

Покрај Кузман Шапкарев во овој период застапник на концепцијата за »среден« јазик е и **Димитар Василев Македонски**. Тој напишал и објавил во Цариград 1867. година три учебника: *Кратка свештена историја за училиштата по Македонија*, *Скратен православен Катихизис* и *Буквар за употребение у македонските училишта*, на јазик во чија основа се охридско-струшките и битолско-кајларските говори помешани со елементи на бугарскиот јазик како и на рускиот јазик и правопис.

Венијамин Мачуковски зазема посебно место во историјата на македонскиот јазик. Имено, тој се јавува како претставник на концепцијата за *среден* јазик, но кој јасно ја навестил тн. македонистичка концепција, не со издавањето на некаков посебен учебник или сличен текст туку со својот оглас од 1872. година во весникот »Право«. Во огласот наведува дека подготвува издавање граматика на македонско наречје бидејќи учењето на бугарската граматика е еден од најтешките предмети за учениците на македонските училишта.

И додека во период од 50-те и 60-те години преовладува компромисното дуалистичко решение на македонскиот јазик со бугарскиот за »да не му е никому криво« при што предвид се земаат

п о д е д н а к в о и македонските и бугарските јазични карактеристики (**П. Зографски**), дотогаш во 60-те и 70-те години на 19. век во концепцијата за тн. *среден* јазик натежнува сфаќањето дека во еден таков среден јазик предност треба да има македонскиот народен јазик (**К. Шапкарев, Д. В. Македонски, В. Мачуковски**).

2.3. 70-те и 80-те години на 19. век одбележуваат една особено значајна фаза на македонскиот јазичен развиток. Објективните историски услови се извонредно тешки. Во Македонија се води огорчена борба меѓу трите буржоазии: српската, бугарската и грчката, се разбира за преминација. А средства не се бираат! Целта на секоја одделна пропаганда е однародувањето на македонскиот народ и неговото присилување да го прифати како книжевен еден од трите јазици: српскиот, бугарскиот или грчкиот.

Што е со јазичните концепции во овој период?

2.3.1. Големiot и трагичен македонски поет **Григор Прличев** се залага за создавање општ јазик за сите словенски народи, се залага за модел на словенски есперанто, за општословенски јазик. Меѓутоа, не напразно таквото негово јазично гледиште се наречува *ј а з и ч н а у т о п и ј а*. Создавањето таков јазик во чија основа би бил неговиот, охридскиот говор било практично невозможно. А самиот Прличев се труди да докаже дека таков јазик може »успешно« да послужи во создавањето јазични и книжевни дела. Во 1871. година тој ја препева Хомеровата *Илијада*, напишува статија под наслов *Критик и преведувач* па дури и граматика на словенскиот есперанто. Текстови изложени на остра критика токму поради јазикот! Останати во сенка, во ракопис!

Многу близок до панславистичките идеи на Григор Прличев е **Исаија Мажовски** чија идеја за создавање голема братска словенска заедница е само со н.

2.3.2. Конечно, македонистичка концепција! Токму во овие години, кога се чини дека притисокот од страна е неиздржлив, кога сè се чини Македонецот да се претвори во Грк, Србин, Бугарин! И да проговори на грчки, српски, бугарски јазик! Како најсилно оружје! Како нескршлив отпор. Концепција за создавање по се б е н јазик за Македонците. Одделен од бугарскиот, наспротив дуалистичката, македонско-бугарска концепција. Наспротив македонско-српската концепција! Како поборник на ваквото сфаќање се јавува **Горѓи Пулевски**, автор на три дела напишани на македонски народен јазик без елементи на соседните јазици. Во 1875. година излегува неговиот *Речник на три јазици*, во 1879. година – *Македонска песнарка*, а во 1880. година – неговата *Слогница речовска* што претставува само обид за македонска граматика со оглед на неговата недоволна стручна подготвеност. Пулевски пишува на македонски народен јазик, на

својот галички говор, при тоа не мешајќи ги говорите надвор од етничка Македонија. Колку и да не бил образован за една лингвистичка дејност во вистинската смисла на зборот, Пулевски барем го покажел патот кон создавањето посебен книжевен јазик за Македонците.

2.3.3. **Стојан Новаковиќ**, *Македонски буквар*, Цариград 1889! Уште една јазична концепција. Македонско-српска. Концепција чија основна цел е да се прошири српското влијание во Македонија што Новаковиќ го чини напишувајќи учебник на мешан македонско-српски јазик. Меѓутоа вредно е да се истакне еден податок кога зборуваме за појавата на учебници – буквари во 80-те години на 19. а земајќи го предвиди српското влијание. Во овој период настануваат неколку буквари напишани на македонски јазик, но и текстови во кои наспоредно со српскиот јазик се јавува и македонскиот. На пример, календарот *Голуб*; Деспот С. Бацовиќ, Македонац, *Буквар за основна македонска училишта у Турској царевини*, Цариград (во ракопис); Коста Групче и Наум Евро, *Македонски буквар*, Цариград (во ракопис); Милојко Веселиновиќ, *Буквар за народне школе*, Цариград 1888. Стојан Новаковиќ како поборник на македонско-српската јазична концепција јасно истакнувал дека постои потреба да се печатат на македонски јазик буквари за да се спречи ширењето на бугарската пропаганда. Македонскиот јазик што тој го наречува »македонски дијалект« според него е различен и од српскиот и од бугарскиот јазик. Иако смета дека секој еден македонски буквар треба да биде споен со српски, дава предност на македонскиот отстапувајќи му две третини од целокупниот текст. Се заложува за употреба на српскиот правопис при што бара да се обрне потполно внимание при транскрипцијата на македонскиот дијалект.

Така, и во овој период, 70-те и 80-те години на 19. век не се доаѓа до конечно решавање на македонското јазично прашање. Ниту една од неколкуте јазични концепции не се изделува како највлијателна: во Македонија не постои само македонско-бугарски јазик, ниту само некаков општословенски јазик, ниту само македонско-српски јазик, а најмалку само македонски јазик! Меѓутоа не само што не »победува« ниту една од овие јазични концепции, туку и не успева да се наложи и ниту еден од јазичите на трите пропаганди: ниту српскиот, ниту бугарскиот, ниту грчкиот.

2.4. 90-те години на 19. век се во знакот на борбата против бугарскиот книжевен јазик, борба отпочната уште во 50-те и 60-

---

⁷ Б. Конески, *Граматика...*, стр. 34, т. II.

те години. Меѓутоа, додека во 50-те и 60-те години таа борба »се води« преку издавањето учебници за македонските училишта, »на јазик во кој повеќе или помалку просираше македонската народна основа«⁷, сега, во 90-те години, таа борба ја поведуваат членовите на софиското македонско книжевно друштво чиј орган е списанието Л о з а, во периодот од 1892–1894 година. Како во 50-те и 60-те години »учебникарите« така во 90-те години »лозари-те«, низ една програма што не е само книжевна туку и национално-револуционерна, јасно даваат на знаење дека »македонската интелигенција не е склона да го прими бугарскиот литературен јазик таков каков што е«⁸ поради што се залагаат за употреба на што поголем број македонизми во тој заеднички македонско-бугарски јазик.

* * *

Ако се обидеме да изведеме заклучок за состојбата на македонското јазично прашање во 19. век ќе појдеме од констатацијата дека Македонија во 19. век е без свој јазик, но и стремежот на секоја од трите пропаганди: грчката, српската и бугарската да го наметне својот јазик: грчкиот, српскиот или бугарскиот останува неостварен. Во Македонија во овој период нема јазик што преовладува. Факт што доволно јасно зборува за сложената јазична ситуација! Меѓутоа, токму заради тоа што постојат три одделни пропаганди со три одделна јазика чии позиции и граници не биле јасно определени, во овој период во Македонија »имало простор за употреба на македонскиот јазик, особено во училишната практика«.⁹

Не можеме да речеме дека 19. век, онака извонредно сложен по историските околности, не успеал да остави нешто што би значело јазично наследство. Напротив. Преминувањето на писмен јазик со народна основа, упростувањето на азбуката и правописот, обогатувањето на македонската лексика, се прашања што неоспорно се придонес и достигнување на 19. век. Дефинитивното разрешување на македонското јазично прашање во смисла на дефинитивен одговор каков ќе биде јазикот на Македонците: заеднички за сите Словени во Турција или посебен, македонски, а ако биде посебен, македонски, кој дијалект ќе влезе во неговата основа, во овој век не е постигнато. Историските услови тоа не го дозволуваа. Останува Македонците да ја продолжат борбата за свој јазик и во следниот век, 20.

---

⁸ П. г., стр. 38, т. 12.

⁹ Б. Конески, *Македонскиот...*, стр. 22.

SAŽETAK

MAKEDONSKO JEZIČNO PITANJE U 19. STOLJEĆU

Autorica svoju pozornost usredotočuje na jedan period povijesnog razvoja makedonskog jezika – na 19. stoljeće kada je riješen stanovit broj pitanja vezanih za jezik (osnova pisana jezika, uproščivanje abecede te pravopisa, obogaćivanje leksika) ali i kada je izuzetno važnih problema ostalo po strani (dijalekt koji bi predstavljao osnovu pisana jezika te pitanje kakav će biti pisani jezik Makedonaca: zajednički za sve Slavene u Turskoj, poseban samo za Makedonce ili će tu ulogu preuzeti grčki, srpski odnosno bugarski jezik).

Problem makedonskog jezičnog pitanja u 19. stoljeću razmatra se kroz više razdoblja tog perioda: prve polovice, 50-tih, 60-tih, 70-tih, 80-tih te 90-tih godina dajući posebno njihova osnovna obilježja.

U zaključku autorica navodi tvrdnju kako je usprkos činjenici da 19. stoljeće nije posve jasno izrazilo nacionalni program makedonskog oslobodilačkog pokreta, ono i te kako značajno budući da predstavlja produženi hod, a ne zastoj u razvoju makedonskog jezika.